

Гора Ірина Віталіївна –
доктор юридичних наук, доцент

ПРОБЛЕМИ ВИКОРИСТАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗНАТЬ У КРИМІНАЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ УКРАЇНИ

Розглянуто особливості використання інституту спеціальних знань в доказуванні за кримінальним процесуальним законодавством України, показано напрями використання допомоги спеціаліста стороною обвинувачення та стороною захисту, особливості залучення експерта.

Ключові слова: Кримінальний процесуальний кодекс України; спеціаліст; експерт; консультативна діяльність спеціаліста; залучення експерта.

Рассмотрены особенности использования института специальных знаний в доказывании по уголовному процессуальному законодательству Украины, показаны направления использования помощи специалиста стороной обвинения и стороной защиты, особенности привлечения эксперта.

Ключевые слова: Уголовный процессуальный кодекс Украины; специалист; эксперт; консультативная деятельность специалиста; привлечение эксперта.

This article describes the features of special knowledge in proving the criminal procedural Ukrainian law; indicates the directions of professional assistance by the prosecution and the defense, peculiarity of the expert involvement.

Keywords: The Criminal Procedural Code of Ukraine; specialist; expert; expert advisory activities; expert involvement.

Єудова реформа в Україні призвела до суттєвого підвищення вимог судів з проведення експертиз. Це визначається динамікою кількісного зростання

судейського корпусу й органів досудового розслідування, розвитком законодавства, практичним забезпеченням прав і свобод громадян. Сучасне законодавство України в межах здійснюваної правової реформи спрямоване також на підвищення ролі й переоцінку значущості інституту спеціальних знань, без яких не може бути ефективно проведено досудове розслідування у кримінальному провадженні. Аналіз Кримінального процесуального кодексу України дає змогу зробити висновок щодо посилення гарантій прав громадян у судочинстві та розширення можливостей участі сторін та їх представників у процесі доказування, котре визначене самим принципом змагальності та рівноправності сторін. Відповідно до ч. 2 ст. 22 КПК України, сторони кримінального провадження мають рівні права на збирання та подання до суду речей, документів, інших доказів, клопотань, скарг, а також на реалізацію інших процесуальних прав, передбачених цим кодексом.

Серед питань надійного і максимального наукового забезпечення правосуддя в широкому розумінні цього слова, мабуть, найперше місце посідає система нормативних приписів і криміналістичних рекомендацій щодо ефективного використання у процесі доказування спеціальних знань. Це цілком зрозуміло, оскільки вирішення більшості ситуацій, які виникають у процесі правового регулювання, вимагає опори на ґрунтовні, досконалі знання, здобуті людством протягом усього його існування. Такого роду знання, які виходять за межі звичних, побутових знань, дають можливість, за всіх інших умов, здійснювати грамотне і справедливе правосуддя. Ці знання одержали у праві офіційне найменування спеціальних і вимогу розмежування їх у науковзнавчому та процесуальному значеннях [1, с. 23].

Часто в юридичній літературі осіб, які володіють спеціальними знаннями і залучають до кримінального процесу, називають «обізнаними». На думку В. М. Махова, термін «обізнані особи» у сучасному кримінальному процесі слід застосовувати для всіх осіб, які володіють спеціальними знаннями і навичками їх застосування, та сприяють слідчому і суду у встановленні істини у справі у випадках та формах, визначених законом [2, 54]. Отже, обізнана особа може мати процесуальний статус і спеціаліста, і експерта.

Термін «обізнана особа» не передбачений жодним процесуальним законодавством України, хоча і вживається у юридичній доктрині щодо визначення особи, яка володіє спеціальними знаннями. Уважаємо, що використання загального терміна «обізнана особа» у процесуальному законодавстві може спричинити виникнення суперечностей, тому що законодавцем не передбачено загальних положень, які регламентують діяльність і спеціаліста, і експерта як учасників будь-якого процесу в одній нормі закону. Навпаки, у Кримінальному процесуальному законодавстві акцент зроблено на різних цілях залучення спеціалістів і експертів (ст. 69 та 71 КПК України), відповідно і на розбіжностях у процесуальних правах і обов'язках, а також у процесуальному значенні результатів застосування такими фахівцями своїх спеціальних знань. Така позиція українського законодавця викликає наукові дискусії й численні запитання з боку практиків щодо форм використання спеціальних знань у кримінальному судочинстві та значення їх у процесі доказування за кримінальним провадженням. Серед інших виникають і питання щодо залучення експерта стороною

обвинувачення й стороною захисту, порядку отримання зразків для експертного дослідження тощо. Саме тому метою цієї статті постає спроба знайти відповіді на деякі з таких проблемних питань.

У криміналістичній і процесуальній літературі виокремлюють процесуальну і непроцесуальну форми використання спеціальних знань. На наш погляд, в основі поділу форм використання спеціальних знань в кримінальному судочинстві має бути такий критерій, як доказове значення результату використання спеціальних знань у досудовому розслідуванні та судовому розгляді матеріалів кримінальних проваджень.

Процесуальним законодавством України передбачена, зокрема, консультативна діяльність спеціаліста. Так, у відповідності до ч. 1 ст. 71 КПК України, «спеціалістом у кримінальному провадженні є особа, яка володіє спеціальними знаннями та навичками застосування технічних та інших засобів і може надавати консультації під час досудового розслідування й судового розгляду з питань, що потребують відповідних спеціальних знань і навичок» [3, с. 206].

Спеціаліст як консультант – фігура в судочинстві відносно нова, і ця сторона діяльності обізнаної особи задіяна далеко не повною мірою. Довідково-консультативна форма використання спеціальних знань може застосовуватися сторонами та їх представниками під час збирання доказів. Наприклад, спеціаліст може вказати стороні обвинувачення або стороні захисту на об'єкти, котрі в майбутньому можуть набути статусу речових доказів. Формулювання права спеціаліста звертати увагу сторони, яка його залучила, на характерні обставини чи особливості речей і документів якраз і наголошує на тому, що пов'язане з можливістю виявити під час проведення процесуальних дій тільки завдяки спеціальним знанням і навичкам спеціаліста – у чому полягають характерні обставини чи особливості досліджуваних речей і документів [3, с. 208].

У практичній діяльності слідчого за конкретним кримінальним провадженням виникають питання щодо необхідності проведення експертного дослідження в конкретній ситуації і з'ясування того, що тягне за собою обов'язкове призначення експертизи в цьому випадку, або ж достатньо лише консультації спеціаліста. Залучена обізнана особа у першому випадку констатує необхідність призначення експертизи, а в другому – надає необхідну консультацію. Якщо проведення експертного дослідження є необхідним, але на сучасному етапі розвитку науки і техніки ще не створено тієї методики, використання котрої дало змогу б дати відповіді на питання, які цікавлять сторону захисту, обізнаний в цій частині спеціаліст вкаже на дану обставину. Отже приречена на безрезультатність експертиза не буде призначена, що дасть змогу зекономити доволі значні кошти й час. У тому випадку, якщо необхідні для проведення експертних досліджень методики і технічні засоби об'єктивно існують, спеціалістом буде визначено клас, рід та вид експертизи, яку необхідно призначити.

Консультативну допомогу спеціаліста сторони кримінального провадження можуть отримати і у випадках, коли виникає запитання: чи достатньо для проведення конкретного експертного дослідження знань експерта однієї спеціальності, або ж є необхідність призначення комплексної

експертизи. Певну допомогу сторонам кримінального провадження може надати спеціаліст й у правильному формулюванні питань, які підлягають постановці перед експертом. Безумовно, що право пропонувати ці питання й остаточно формулювати їх здійснює сторона, яка признає експертизу (сторона обвинувачення або сторона захисту). Проте лише спеціаліст може спланувати майбутнє дослідження з тією деталізацією й послідовністю, знання яких необхідне для підготовки переліку питань, які не потребують в наступному зміні їх порядку та змісту. Трапляються випадки, коли перед експертом ставлять питання, які виходять за своїм змістом за межі його спеціальних знань. Участь спеціаліста у формулюванні питань дасть змогу виключити цю прогалину практики.

Ще одним з видів консультативної допомоги спеціаліста є визначення повного переліку документів, які необхідно надати у розпорядження експерту. Це надасть змогу своєчасно проінформувати сторони за кримінальним провадженням про такі матеріали, що відсутні в цей момент, але вкрай необхідні для проведення дослідження. Своєчасне консультування в цій ч. дозволить вже на цьому етапі виконати дії, необхідні для забезпечення повноти документальної доказової бази і водночас скоротить час на заяву та задоволення клопотань експерта про надання йому додаткових матеріалів. На цьому ж етапі може бути встановлено, що документів, які необхідні експертові, у силу тих або інших причин взагалі не існує і своєчасно проінформований експерт не буде даремно витратити час на підготовку відповідного клопотання та безперспективне очікування його задоволення стороною, яка призначила експертизу.

В окремих випадках у процесі експертного дослідження виникає потреба у повній або частковій зміні функціональних, естетичних або інших властивостей об'єкта експертизи. У таких випадках спеціаліст може заздалегідь передбачити наслідки деструктивного впливу на спірний об'єкт під час проведення його натурних досліджень. Здійснення таких дій пов'язане як з додатковими фінансовими витратами, так і з порушенням цілісності спірного об'єкта. Це може бути мотивом відмови від проведення експертизи.

Частиною 2 ст. 71 КПК України передбачена можливість залучення спеціаліста для надання безпосередньої технічної допомоги (фотографування, складення схем, планів, креслень, відбір зразків для проведення експертизи тощо) сторонами кримінального провадження і судом під час судового розгляду. Як відомо, процес збирання доказів передбачає здійснення сторонами кримінального провадження певних дій, зокрема: пошук і виявлення доказів, фіксацію доказової інформації, вилучення і збереження доказів для їх наступного дослідження, усебічне дослідження різноманітних боків та властивостей доказів, оцінювання й використання отриманих доказів під час доказування за кримінальним провадженням. Проте, як слушно зазначає В. Т. Нор, сторона захисту фактично позбавлена рівної можливості щодо збирання та подання доказів. Захисник може лише ініціювати перед слідчим, прокурором, слідчим суддею проведення слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій для одержання сприятливої для захисту доказової інформації. Ураховуючи те, що під час досудового розслідування захисник перебуває у нерівному становищі в порівнянні зі стороною

обвинувачення, оскільки позбавлений права вчиняти слідчі (розшукові) дії, суд під час підготовчого провадження та слідчий суддя під час досудового розслідування сприяють захиснику у реалізації його права на збирання і подання доказів [3, с. 84, 85]. Сторона захисту може заявляти клопотання щодо залучення до проведення слідчої (розшукової) дії спеціаліста певного профілю. До початку слідчої (розшукової) дії, в якій бере участь спеціаліст, слідчий має особисто пересвідчитися в його особі, з'ясувати його ставлення до підозрюваного або потерпілого. Якщо як спеціаліста запрошено співробітника державного експертного закладу, то питання щодо його компетенції вирішує керівник цього закладу. Поради спеціаліста, висловлені слідчому під час проведення слідчої (розшукової) дії можуть стосуватися визначення порядку виявлення й дослідження різноманітних об'єктів, фіксації їх стану, можливості та доцільності вилучення об'єктів, а в разі здійснення таких дій – належного пакування та створення умов для надійного зберігання для забезпечення цілісності й недоступності для сторонніх осіб збереженої інформації.

Приймаючи рішення щодо призначення різноманітних експертиз за кримінальними провадженнями, особа, яка залучає експерта, має знати можливості й порядок проведення таких експертних досліджень. Необхідною умовою застосування спеціальних знань є неухильне дотримання вимог процесуального законодавства в разі призначення судової експертизи, що передбачає підготовку матеріалів на експертизу, її провадження як у державних і не державних експертних установах або й поза експертними установами. Під час ознайомлення з висновком експерта сторони кримінального провадження повинні звертати увагу передусім на те, чи має особа, яка надала експертний висновок органам досудового розслідування, суду статус судового експерта як такий. У разі виникнення будь-яких обґрунтованих сумнівів з цього питання слідчий або адвокат має звертатися з відповідним письмовим запитом на адресу Міністерства юстиції України щодо надання відомостей з Державного реєстру атестованих судових експертів України про те, якого числа, місяця, року, на підставі рішення якої саме експертно-кваліфікаційної комісії, за якою саме експертною спеціальністю чи експертними спеціальностями відповідна особа включена до бази даних цього Реєстру або виключена з нього.

Важливим з точки зору перевірки достовірності висновків експертів є питання щодо публікації експертних методик та їх обговорення науковою спільнотою. Проведення судових експертиз лише на основі знань в галузі науки, техніки, мистецтва або ремесла без посилення на опубліковані методичні праці в галузі судово-експертного дослідження є серйозною підставою для сумнівів у вірогідності отриманих результатів. Знання сторонами кримінального провадження основ методики проведення й тактики призначення судових експертиз має важливе значення не лише для правильного оцінювання висновку експерта в експертизі, що проведена за ініціативою сторони обвинувачення, а й для вияву власної ініціативи з призначення експертизи за угодою або заяви клопотання перед слідчим суддею про призначення експертизи.

Допомога експерта (спеціаліста) в досудовому розслідуванні й судовому розгляді кримінального провадження забезпечує його об'єктивність та повноту. Саме прогнозування розвитку ситуації в межах правового аналізу разом з висновком обізнаної особи з конкретної прикладної проблематики дають той ефект, який дає змогу прийняти своєчасні та ефективні заходи для обрання правильної й обґрунтованої позиції сторін кримінального судочинства, отримання якісного доказу, яким обґрунтовується прийняття процесуального рішення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Гончаренко В. Г. Спеціальні знання : генезис, предмет, рівні, форми використання в доказуванні / В. Г. Гончаренко, В. В. Курдюков, К. В. Легких // Вісник Академії адвокатури. – Вип. 9, 2007. – С. 22–32.
2. Махов В. Н. Использование знаний сведущих лиц при расследовании преступлений / Махов В. Н. – М. : Изд-во Российского ун-та дружбы народов, 2000. – 296 с.
3. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар / за заг. ред. В. Г. Гончаренка, В. Т. Нора, М. Є. Шумила. – К. : Юстініан, 2012. – 1224 с.